

Gazzâlî, müminin havf halini ilim ve mârifetle yaşaması gerektiğini söyler. Çünkü mârifetten korku, korkudan zühd, sabır, tövbe ve ihlâs doğar. Buna gücü yetmeyenler bu hali yaşayanlarla sohbet etmeli, buna da imkân bulamayanlar söz konusu halle ilgili olayları takip ederek bunlardan ders çıkarmalı, ayrıca konuyla ilgili kitapları okumalıdır. Gazzâlî'ye göre havf hali nefsanî arzuların önüne geçerse iffet, haramlardan sakındırırsa vera', şüpheli şeylerden uzak tutarsa takvâ, Allah'a mânen yaklaştırmayan şeylere engel olursa sıdk adını alır (*İhyâ*, IV, 156). Gerçek mutluluk, muhabbet ve mârifetle Allah'ı sevmek ve O'nunla ünsiyet kurmakla gerçekleşir. Muhabbet mârifetle, mârifet tefekkürle, ünsiyet sevgi ve zikirle meydana gelir. Zikir ve tefekkür dünya sevgisini gönülden çıkarmakla, dünya sevgisini gönülden çıkarmak zevk ve şehvetleri terketmekle, şehveti kırmak da korku atışıyla mümkün olur (*a.g.e.*, IV, 160-161).

Sûfilerin dikkat çektiği bir konu da havfın ifrat ve tefritinden sakınmaktır. Ebû Tâlib el-Mekkî, olumlu bir havf halinin tesislerini "tutkuları dizginlemek, kötü alışkanlıkları yok etmek, taşkınlıkları gidermek ve hevâ ateşini söndürmek" şeklinde özetleyerek bu etkileri göstermeyen bir havf halinin dengeli olmadığını belirtir. Zira havfın zayıf olan derecesi belirtilen sonuçları gerçekleştirmeye yetmez, aşırı olanı da arzu ve istekleri büsbütün öldürür; akli, tabiatı ve mizacı bozar; kişiyi ümitsizliğe sevkeder (*Kütü'l-kulûb*, I, 238). Gazzâlî de havfın ifrat, tefrit ve itidal derecelerinin bulunduğunu belirterek ifrat şeklinin ümitsizlik ve karamsarlığa, hatta psikolojik rahatsızlıklara yol açacağını, tefrit şeklinin ise gevşeklik ve lâubalilik doğuracağını, dolayısıyla bu ikisinin ortasının bulunması gerektiğini ifade eder. Gazzâlî, aşırı korkunun ümitsizliğe yol açan, akıl ve beden sağlığına zarar veren ve mutlaka tedavi edilmesi gereken bir hastalık olduğunu belirtir (*İhyâ*, IV, 157-158, 166). Sûfilerin havf dolayısıyla üzerinde durdukları bir başka husus da sû-i hâtimedir. Zira insanın ölüm anındaki dinî durumu onun âhiretteki konumunun en son belirleyicisi olacaktır. Bu yüzden sûfiler en çok sû-i hâtimededen korkmuşlardır. Çünkü kişi yaşadığı hayata uygun olarak ölecek ve ölümündeki haline uygun olarak haşredilecektir (*a.g.e.*, IV, 178, 179; bk. HÂTIME).

İsrâ sûresinin 57. âyetindeki, "Allah'ın rahmetini umarlar, azabından korkarlar"

ifadesini dikkate alan sûfiler havf ile recâ (ümit) kelimelerini daima bir arada kullanmışlardır. Yahyâ b. Muâz, "Havf ve recâ imanin iki direğidir, bunlara sarılan sapıklığa düşmez" der; Necmeddîn-i Kübrâ da havfın recâyâ ağır basmasının insanı kara kış gibi soğuk fikirlere sürükleyebileceğine, aksi durumda da yoldan çıkmanın söz konusu olabileceğine işaret eder (*Tasavvufî Hayat*, s. 124). Aynı sûfî havf ve recâyâ İslâm, kabz ve bastı iman, heybet ve ünsü takvâ ve irfan makamıyla irtibatlandırmış, havfın mükemmel şekline ilimle ulaşılabilceğini söylemiştir. Hayr en-Nessâc Allah korkusunu bir kamçı olarak tasavvur etmiş, terbiyesizliği alışkanlık haline getiren nefsin onunla yola getirileceğini belirtmiş, Ebû Bekir el-Vâstî ise havf ve recâyı kulun edebe aykırı davranışlara sapmasını engelleyen bir gеме benzetmiştir (Kuşeyrî, s. 158). Muhyiddin İbnü'l-Arabî mümini "havf ve recâsı eşit olan kimse" şeklinde tarif eder (*el-Fütûhât*, VI, 87). Havf, recâ ve muhabbeti ibadetin birbirinden ayrılmaz üç şartı olarak gören Mekhûl en-Nesefî, "Allah'a sadece havf ile ibadet eden harûrî (hâricî), recâ ile kulluk eden mürciî, muhabbetle ibadet eden zındık olur; her üçüyle birlikte kulluk eden ise tevhid ehlidir" demiştir (Ebû Tâlib el-Mekkî, I, 242). Ebû Tâlib el-Mekkî'ye göre havf âlimlerin, recâ âbidlerin halidir; âlimin âbide üstünlüğü ise ayın yıldızlara üstünlüğü gibidir (*a.g.e.*, I, 236). Ancak Gazzâlî, "Havf mı yoksa recâ mı daha üstündür?" şeklindeki soruyu, "Ekme mi, su mu daha önemlidir?" sorusu kadar saçma bulur (*İhyâ*, IV, 164).

Kemal derecesine ulaşan ve vuslatı gerçekleştiren Allah dostları gelecekle ilgili endişeleri kalmadığı için havf ve recâ ile meşgul olmazlar. Çünkü bu haller kişinin huzur ve sükûna kavuşmasına engeldir. Nitekim Vâstî, "Havf kul ile Allah arasında bir perdedir. Hakkın tecelli ettiği gönülde havf ve recâ söz konusu olmaz" demiştir. Zira gerçek hedef Allah'ın sevgi ve rızasını kazanmaktır; korku bu yolda kullanılan bir âletten ibarettir (*a.g.e.*, IV, 155).

Dinî hayatın önemli bir unsuru olan muhabbet ile havfın birbirine göre durumu da tartışılmış. "Kullukta Allah korkusu mu, Allah sevgisi mi esas olmalıdır?" sorusu ilk devirlerden itibaren sorulagelmıştır. Dini tebliğde havf ve recâ, korku ve sevgi dengesini bozarak korkuyu öne çıkaranlar zâhid, vâiz, kaba sofu diye suçlanmıştır. Muî'nin, "Sırât ile bizi kor-

kutma vâiz lutf-i Hak çoktur / Gezenlerden işittik biz ki anda korkuluk yoktur" beyti, havf taraftarlarına karşı olanların düşüncesine ilginç bir örnektir (bk. MUHABBET; RECÂ).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "hşy", "hvf", "rhb", "şfk", "vcl", "vky" md.leri; *et-Ta'rifât*, "havf" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 444; Wensinck, *el-Mu'cem*, "hşy", "hvf", "rhb", "şfk", "vcl" md.leri; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "hşy", "hvf", "rhb", "şfk", "vcl" md.leri; *el-Mu'cemü's-sûfî*, s. 726-728; *Müsned*, IV, 124, 126; Dârimî, "Mu'addime", 34; Buhârî, "Cenâ'iz", 73, "Rikâk", 7, "Edeb", 72, 74; Müslim, "Fiten", 110, "Fezâ'il", 127, 128; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 12, "Fiten", 1; Tirmizî, "Fiten", 51; Câhiz, *el-Buhalâ* (nşr. Tâhâ el-Hâcîrî), Kahire 1981, s. 5-6; Serrâc, *el-Lüma'*, s. 89-90; Kelâbâzî, *et-Taarruf: Doğuş Devrinde Tasavvuf* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1979, s. 147, 157; Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, Kahire 1310, I, 225-242; II, 58-82; Ebû Nuaym, *Hiye*, I, 130, 263; II, 120, 131-132; Süleimî, *Tabakât*, s. 573; Kuşeyrî, *Risâle* (Uludağ), s. 158, 264, 361; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb* (Uludağ), s. 229; Herevî, *Menâzil* (Revân), s. 48; a.mlf., *Tabakât*, s. 726; Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 155-189; Ebû Mansûr el-Abbâdî, *Şüfnâme* (nşr. Gulâm Hüseyin-i Yûsufî), Tahran 1347, s. 63; Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1985, s. 254, 306, 449; Necmeddîn-i Kübrâ, *Tasavvufî Hayat* (trc. Mustafa Kara), İstanbul 1980, s. 75, 124; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât*, II, 98; VI, 69-70, 87; Sühreverdî, *Tasavvufun Esasları* (trc. H. Kâmil Yılmaz – İrfan Gündüz), İstanbul 1989, s. 618; Necmeddîn-i Dâye, *Mirşâdü'l-ibâd* (nşr. M. Emîn Rî-yâhî), Tahran 1365 hş., s. 23; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikîn*, Kahire 1403/1983, I, 548-556; Ankaravî, *Minhâcü'l-fukarâ*, Bulak 1256, s. 156; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 570; Ali Sâmi en-Neşârî, *Neşetü'l-fikri'l-felsefî fi'l-İslâm*, Kahire 1978, III, tür.yer.; Hasan eş-Şerkâvî, *Mu'cemü'l-efâzî's-sûfîyye*, Kahire 1987, s. 132-135; T. İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar* (trc. Selâhattin Ayaz), İstanbul, ts. (Pınar Yayınları), s. 259-267.

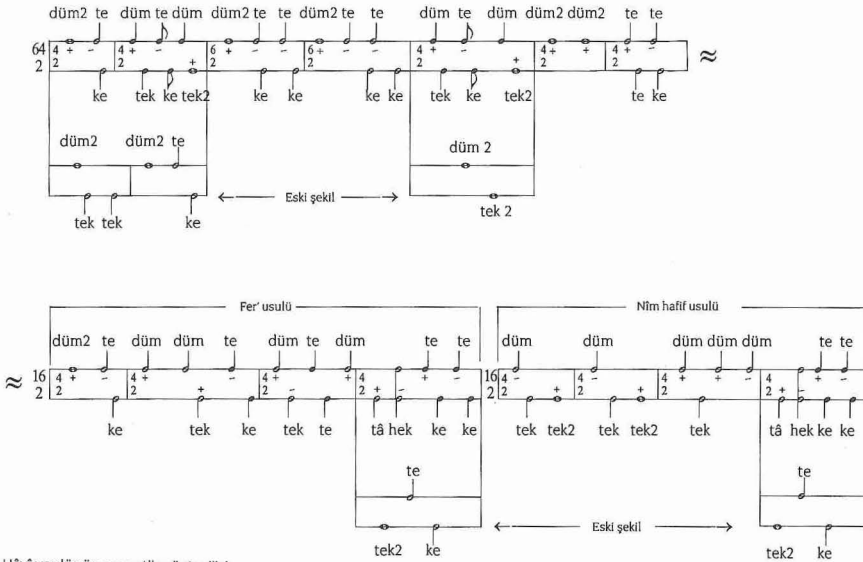
MUSTAFA KARA

HÂVİ

(حَاوِي)

Türk mûsikisi usullerinden.

Arapça'da "ihtiva eden, içeren" anlamına gelen kelime, bünyesinde muhtelif zamanlı usullerin yer aldığı altmış dört zamanlı bir usulün adıdır. İki adet dört zamandan sonra iki adet altı zamanın ve ardından yedi adet dört zamana bir nîm-hafif (dört tane dört zaman) usulünün veya diğer bir ifadeyle başta iki sofyanı iki yürük semâi ve ardından yedi sofyan ile bunlara bir nîm-hafifin (dört sofyan) eklenmesinden meydana gelmiştir. Usule başka bir gözle bakıldığında, değişik şe-

Hâvî usulünün şematik gösterilişi

killerde sıralanmış ilk otuz iki zamanın ardından bir fer' usulü ile bunu takip eden bir nîm-hafif usulünün birleşmesinden oluştuğu görülür. 64/4'lük ikinci ve 64/2'lik üçüncü mertebeleri kullanılmıştır. Daha çok kullanılan 64/2'lik mertebesine "ağır hâvî" adı verilmiştir. Usulün eski yapısı, özellikle üçüncü mertebede bazı vuruşların velvelelendirilmesiyle zaman için de birtakım değişikliklere uğramıştır.

Hâvî usulü peşrevlerde ve I. bestelerde kullanılmıştır. Bu usul ile ölçülmüş I. bestelerin her hânesi birer usuldür. Hânenin ilk otuz iki zamanında mısra, bunu takip eden otuz iki zamanda, yani fer' usulünün başından itibaren ise terennüm kısmı başlar. Terennüm sonunda mısra tekrarı yoktur.

BİBLİYOGRAFYA :

Ezgi, *Türk Musikisi*, II, 165-171; Özkan, *TMNÜ*, s. 681-682; Rauf Yekta, *Türk Musikisi*, s. 131-132; Sadeddin Heper, "Türk Musikisinde Usuller -4-", *MM*, sy. 347 (1978), s. 14-15.

İSMAİL HAKKI ÖZKAN

el-HÂVÎ (الحاوی)

Ebû Bekir er-Râzî'nin
(ö. 313/925)
tıbba dair eseri.

Tam adı *Kitâbü'l-Hâvî fi't-tıb*'dir. Zengin muhtevasıyla Râzî'nin bütün tıbbî tecrübe ve birikimini ihtiva ettiği için müellifin olgunluk döneminin ürünü olduğu

kanaatini veren, nazarî incelemeler ve klinik gözlemler hakkında tutulmuş, fakat yeterince gözden geçirilip sistemleştirilememiş notlardan oluşur. Bu sebeple klasik kaynaklarda, eserin Râzî'nin ölümünden sonra talebeleri tarafından derlendiği kaydedilmektedir. Nitekim İbn Ebû Usaybia, ünlü vezir Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd'in Râzî'nin kız kardeşinden eserin müsveddelerini satın aldığını, müellifin talebelerinden bir komisyon oluşturarak bu notları tasnif ettirdiğini belirtmektedir (*'Uyûnû'l-enbâ*, s. 420).

İbnü'n-Nedîm, *el-Hâvî*'nin *el-Câmî'u'l-hâşır li-şınâ'ati't-tıb* adıyla da anıldığını, eserin on iki cilt (kısm) olduğunu kaydetmekte ve planını vermektedir (*el-Fihrist*, s. 357; krş. İbnü'l-Kiftî, s. 178, 180). Râzî'nin eserleri hakkında bir katalog hazırlamış olan Bîrûnî, onun *el-Câmî'u'l-kebîr* adlı eserinin *el-Hâvî* adıyla da tanıdığını, notlar halinde kaleme alınan kitabın eksik olduğunu kaydetmektedir (bk. Mahmûd Necmâbâdî, s. 10). İbn Ebû Usaybia ise *el-Hâvî*'yi Râzî'nin en önemli ve en hacimli tıp eseri olarak zikretmekte, bunun, kadim tıp literatüründen kendi zamanına kadar oluşup gelişen tıp birikimini kapsadığını, ancak tamamlanmasına müellifin ömrünün kâfi gelmediğini bildirmektedir. İbn Ebû Usaybia, *el-Hâvî*'den başka *Kitâbü'l-Câmî* (*Hâşır şınâ'ati't-tıb*) adıyla on iki ciltlik bir eseri daha tanıtmakta ve bunun *el-Fihrist*'tekine benzer bir planını vermektedir. Onun vardığı sonuca göre *el-Hâvî* ile

el-Câmî' planları aynı olmadığı, dolayısıyla iki farklı eser olduğu halde sonradan karıştırılmıştır (*'Uyûnû'l-enbâ*, s. 421, 423-424). Müellifin kendisi ise yalnızca *el-Câmî'u'l-kebîr*'den söz etmekte; o döneme kadar böyle bir tıp kitabı yazılmadığını, bu eseri yazmak için on beş yıl geceli gündüzlü çalıştığını, hatta bu yüzden gözlerinin görmez, ellerinin tutmaz olduğunu söylemektedir (*Resâ'il fel-sefiyye*, s. 109-110). Modern araştırmacılar tarafından da zaman zaman paylaşılan bu iki eserin aynı olduğu kanaatini Râzî tıbbının uzmanı olan E. Zekî İskender sarsmıştır. İskender'e göre *el-Câmî*' on iki cilt olup günümüze yalnızca iki cildi ulaşmıştır (Oxford Bodleian Library, Or., nr. 561). *el-Hâvî* ise Râzî'nin bitiremediği, ancak ölümünden sonra talebelerince derlenen ve yirmi beş ciltten oluşan bir eserdir. Nitekim *el-Hâvî*'nin yirmi beş ciltlik Latince baskıları elimizdedir ve iki eserin muhtevaları kesinlikle birbirinden farklıdır (*el-Meşriq*, XLIV [1960], s. 475). Zekî İskender bu hükme, Londra Wellcome Historical Medical Library'deki yazmalar koleksiyonunda yer alan (Or., nr. 123) bir *Kitâbü'l-Hâvî fi't-tıb* yazmasının henüz neşredilmemiş ilk dört cildini inceledikten sonra varmıştır. Unvan sayfasında adının *el-Hâvî* olduğu açıkça belirtilen söz konusu yazmanın I. cildi "Fî Usûli't-tıbbiyye", II. cildi "el-Edviyetü'l-müfrede", III. cildi "el-Edviyetü'l-mürekkebe", IV. cildi ise "el-Emrâz ve ilâcâtühâ" başlığını taşımaktadır (*A Catalogue of Arabic Manuscripts*, s. 1-2). Eserin Madrid Escorial Library'de bulunan yazma nüshasına (nr. 806) dayanılarak Haydarâbâd'da yapılan yegâne Arapça baskısının I. cildi doğrudan doğruya "Fî Emrâzı'r-re's" başlığı ile başlamakta ve bu çerçevede beyinle ilgili fizyolojik ve psikolojik ârazlar ele alınmaktadır (*el-Hâvî fi't-tıb*, I, 1-2). Haydarâbâd neşrine esas olan nüshanın Wellcome Historical Medical Library yazmasını takip edip etmediğinin anlaşılması yahut *el-Hâvî*'nin genel planının çıkarılması, ancak bütün dünya kütüphanelerindeki Arapça ve Latince nüshaların karşılaştırılmalı bir neşriyle mümkün olacaktır.

el-Hâvî'nin İslâm tıp tarihindeki en erken değerlendirilişine, Ali b. Abbas el-Mecûsî'nin (ö. 384/994 [?]) *Kâmilü's-şınâ'a* (*el-Kitâbü'l-Melekî*) adıyla meşhur tıp kitabının girişinde rastlanmaktadır. Bu değerlendirmeye göre Râzî'nin *el-Hâvî*'si çeşitli hastalıklara ve belirtilerine, ilâçla